

**YASHIRIN IQTISODIYOTNI KELTIRIB CHIQUARUVCHI
OMILLAR, ULARNI HAL QILISH USULLARI HAMDA UNING
SOLIQQA TA'SIRI**

Abdullayev Shavkat Nasriddinovich

“Polimer and cabel trade” MCHJ direktor o‘rinbosari

abdullayevshavkat0126@gmail.com

Annotatsiya: tartibga solinmagan iqtisodiy faoliyat bilan tavsiflangan yashirin iqtisodiyot butun dunyo bo‘ylab milliy iqtisodiyotlar uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu yashirin sektorning tarqalishiga hissa qo‘shadigan omillarni tushunish samarali siyosat ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada yashirin iqtisodiyotning turli omillari, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va soliqqa nisbatan o‘zaro munosabati o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: yashirin iqtisodiyot, norasmiy sektor, soliqqa tortish, davlat siyosati, iqtisodiy omillar, me‘yoriy-huquqiy baza, soliqqa rioya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy omillar.

**ФАКТОРЫ, СТИМУЛИРУЮЩИЕ СКРЫТУЮ ЭКОНОМИКУ,
СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ**

Абдуллаев Шавкат Насриддинович

Заместитель директора ООО «Полимер и кабельная торговля»

abdullayevshavkat0126@gmail.com

Аннотация: теневая экономика, характеризующаяся нерегулируемой экономической деятельностью, создает серьезные проблемы для национальных экономик по всему миру. Понимание факторов, способствующих распространению этого скрытого сектора, имеет решающее значение для разработки эффективной политики. В статье рассматривается взаимодействие различных факторов теневой экономики, включая социально-экономические проблемы и налогообложение.

Ключевые слова: скрытая экономика, неформальный сектор, налогообложение, государственная политика, экономические факторы, нормативно-правовая база, соблюдение налогового законодательства, социально-экономические факторы.

**FACTORS CAUSING THE INTELLECTUAL ECONOMY,
METHODS OF SELLING THEM, AND ITS IMPACT ON TAX**

Abdullayev Shavkat Nasriddinovich

Deputy Director of "Polimer and cable trade" LLC

abdullayevshavkat0126@gmail.com

Abstract: the informal economy, characterized by unregulated economic activity, poses serious challenges to national economies around the world. Understanding the factors that contribute to the spread of this informal sector is crucial for effective policy development. This article examines the various drivers of the informal economy, including socio-economic issues and their relationship to taxation.

Keywords: informal economy, informal sector, taxation, public policy, economic drivers, regulatory framework, tax compliance, socio-economic drivers.

KIRISH

Yashirin iqtisodiyot, shuningdek, rasmiy statistik ma'lumotlarga ega bo'lmagan yoki davlat organlari tomonidan tartibga solinmagan barcha iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi. Ushbu sektor hukumatlarning soliq tushumlarini ishlab chiqarish va muhim davlat xizmatlarini ko'rsatish qobiliyatini sezilarli darajada buzadi. Yashirin iqtisodiyot turli omillar, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblik, tartibga solish kamchiliklari va soliqqa rioya qilishga madaniy munosabat natijasida yuzaga kelishi mumkin. Ushbu omillarni tushunish muammoni hal qilish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun zarurdir.

Ushbu maqola yashirin iqtisodiyotning o'sishiga qarshi turishning samarali usullarini taqdim etish bilan birga ushbu asosiy omillarni o'rganishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Mamlakatimizning bugungi kundagi rivojlanishi, ayniqsa qonuniy faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlarining huquqiy hamda boshqa turdagi manfaatlarini himoya qilinishi, bank-moliya sohasidagi huquqbuzapliklarga qarshi kurashish, "yashirin ishlab chiqarish"ning shakllanish mexanizmlarini, shuningdek byudjet mablag'larining talon-taroj qilinishining sabab va sharoitlarini qayta tahlil qilishga hamda ularga qarshi mukammal tizim yaratishga hamda bu borada olib borilayotgan ishlarning sifatini oshirishga ehtiyoj ortmoqda.

O'zbekiston Respublikasi uchun ustuvor bo'lgan xalqaro reyting va indekslar bo'yicha 2024 yil ko'rsatkichlariga ko'ra Iqtisodiy erkinlik indeksi (Index of Economic Freedom)da 184 ta mamlakat ichida **103-o'rinni** egallab, 2023 yilga nisbatan 6 ta o'ringa yuqorilagan¹.

Biz iqtisodiy xavfsizlikka erishimiz uchun albatta mamlakatda iqtisodiy jinoyatlar ko'lamini kamaytirishimiz, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashishimiz zarur. Statistika agentligiga ko'ra, 2024-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonda kuzatilmaydigan (norasmiy va yashirin) iqtisodiyotning yalpi qo'shilgan qiymati hajmi 505,6 trln so'mni va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 34,8 % ni tashkil etdi.

Shundan norasmiy iqtisodiyotning yalpi qo'shilgan qiymati hajmi 383,6 trln so'mni va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 26,4 % ni tashkil etdi. Yashirin iqtisodiyotning yalpi qo'shilgan qiymati hajmi esa 122,0 trln so'mni va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 8,4 % ni tashkil etdi.

¹ Iqtisodiyot va moliya vazirligining blyuteni ma'lumotlari, 2024 yil 2-chorak (<https://api.mf.uz>)
SJIF: 5.051

Kuzatilmaydigan iqtisodiyotning eng katta ulushi qishloq, oʻrmon va baliqchilik xoʻjaliklariga toʻgʻri keladi (63,6%).

Davlatimiz Rahbari tomonidan 2024 yil 16 yanvar kuni “2024 yilda makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni taʼminlash boʻyicha ustuvor vazifalar muhokamasi” yuzasidan videoselektor yigʻilishida “Bugungi kundagi eng dolzarb masala bu – yashirin iqtisodiyot. Tahlillar shuni koʻrsatmoqdagi, xizmatlar, qurilish, sanoat sohalarida katta miqdordagi aylanma “soya”da qolmoqda” deb yashirin iqtisodiyotning iqtisodiyotga zararini alohida taʼkidlab oʻtdi.

Shuningdek, yashirin iqtisodiyot subʼektlar oʻrtasida adolatli raqobatga, halol tadbirkorlar faoliyatiga toʻsiq boʻlayotganini aytib, qoʻshimcha choralarni koʻrsatib oʻtdi².

Koʻpincha yashirin iqtisodiyot deb ataladigan maxfiy iqtisodiyot hukumatga xabar berilmaydigan barcha iqtisodiy faoliyatni oʻz ichiga oladi va shuning uchun soliq va tartibga solishdan qochadi. Ushbu yashirin sektor noqonuniy faoliyatni, shuningdek kuzatuv ostida olib boriladigan qonuniy faoliyatni, masalan, mustaqil ish yoki norasmiy mehnatdan olingan daromadlarni oʻz ichiga oladi.

Yashirin iqtisod butun dunyo boʻylab hukumatlarga jiddiy qiyinchiliklar tugʻdiradi, davlat daromadlariga putur yetkazadi, iqtisodiy maʼlumotlarni buzadi va jinoyatchilik va korrupsiyaga yordam beradigan muhitni kuchaytiradi. Oʻzbekiston Respublikasi hukumati ushbu iqtisodiyotning ogʻriqli muammosiga jiddiy yondashadi. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrda “Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati

² <https://president.uz/uz/lists/view/6971>
SJIF: 5.051

samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida¹gi Farmoni qabul qilingan bo'lib, ushbu Farmonga ko'ra, Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo'yicha maxsus komissiya tashkil etildi. Farmonga muvofiq, quyidagilar maxsus komissiyaning asosiy vazifalari etib belgilandi:

- yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

- biznesning "soyadan" chiqishini rag'batlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, soliq rejimini soddalashtirish hamda naqdsiz to'lovlarni kengaytirish choralarini ko'rish;

- qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlarni shakllangan biznes yuritish amaliyotiga moslashtirish;

- soliq va bojxona ma'muriyatchiligi vositalari hisob va tushumlarning to'liqligiga, shu jumladan soliqlardan bo'yin tovlagan jismoniy va yuridik shaxslarni aniqlash va javobgarlikka tortishga qaratilishini ta'minlash;

- yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish faoliyatini "pulni yuvish"ga qarshi kurashish sohasidagi tashkilotlar faoliyati bilan muvofiqlashtirish;

- ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashishga keng jamoatchilikni, ommaviy axborot vositalarini jalb qilish, jamiyatda yashirin iqtisodiyotga murosasizlik hissini shakllantirish, legal biznes yuritishning nufuzini oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi hisobotlariga qaraydigan bo'lsak, 2005-2022-yillarda yashirin iqtisodiyot hajmi 31 foizdan 53 foizgacha yetgan. 2017-yilda O'zbekistonda keng ko'lamli islohotlar doirasida pul-kredit va valyuta siyosatining erkinlashtirilishi natijasida naqd pul hamda valyuta oldi-sotdisi bilan bog'liq muammolar bartaraf etildi. Bu o'z navbatida, iqtisodiyotda

naqd pul hajmining oshishiga ta'sir qilib, yashirin iqtisodiyot ko'lamini rasmiy iqtisodiyotga nisbatan salkam 59 foizgacha oshishiga olib keldi. Lekin, keyingi yillarda muomaladagi bank plastik kartalari, terminallar, bankomat va infokiosklar sonining sezilarli darajada ko'payishi natijasida naqd pulsiz hisob-kitoblarning rivojlanishi, shuningdek, soliq islohotlarining amalga oshirilishi yashirin iqtisodiyot hajmining 2018 yildagi 55 foizdan 2021 yilda 42 foizgacha kamayishiga xizmat qildi. 2022-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, muomaladagi bank kartalari soni 2018-yilning 1-yanvar holatidagiga nisbatan 1,4 barobarga, o'rnatilgan to'lov terminallari soni 1,8 barobarga, bankomat va infokiosklar soni 2,3 barobarga ko'paydi. 2021-yilda to'lov terminallari orqali kelib tushgan tushumlar 178 trln so'mni tashkil qilib, 2017-yildagiga nisbatan 2,1 barobarga oshdi. Yashirin iqtisodiyotdan davlat byudjetiga tushmagan mablag'lar (soliq yuki YaIMga nisbatan 18 foiz hisoblanganda) 2019 yilda 51 trln so'm (budjet defitsiti – 13,5 trln so'm), 2020 yilda 57 trln so'm (17 trln so'm), 2021 yilda 58 trln so'm (40,7 trln so'm) va 2022 yilda 85 trln so'm (35,3 trln. so'm) bo'lganligi baholandi. Agar 2022-yilda yashirin iqtisodiyotdan davlat byudjetiga tushmay qolgan 85 trln. so'm mablag'ning yarmi (42,5 trln. so'm) ijtimoiy sohani rivojlantirishga sarflanganda, maktablarda qo'shimcha 2,1 million o'quvchi o'rni yaratish, kasalxonalarda qo'shimcha 10 000 ta yotoq o'rni tashkil qilish, 50 ta tez yordam avtomobilini sotib olish, bir yil davomida 293 ming nafar shifokorning oylik maoshini to'lab berish imkoniyati yaratilgan bo'lar edi.

Soliq omilining ta'siri va soliqqa jalb qilish mumkinligi nuqtai nazaridan iqtisodiyot norasmiy sektori va uning tarkibiy komponentlariga tavsif berish

maqsadga muvofiq.³ Xalqaro ilmiy va ommaviy manbalarda ushbu kategoriyaning norasmiy iqtisodiyot, soyadagi iqtisodiyot, parallel iqtisodiyot, yer osti iqtisodiyoti, qora iqtisodiyot va shunga o'xshagan bir qancha muqobil variantlari ham ishlatiladi. Biroq, ular shakllanishi, tarkibi, ijtimoiy xavflilik darajasi va boshqa omillar nuqtayi nazaridan bir-biridan farq qilishi mumkin. Yashirin iqtisodiyotning ulushini qisqartirish uchun yana bir texnologik yechim taklif qilishimiz mumkin. Bunda, soliq, iqtisodiyot va buxgalteriya va audit kabi soxalarni tarmoq dasturlariga integratsiya qilinadi.

Hozirda davlat xaridlarini amalga oshirish jarayoni shaffofligini ta'minlovchi davlat organlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar, davlat korxonalari va tashkilotlarining ma'lumotlar bazalari bilan integratsiya qilingan yagona axborot platformasining mavjud emasligi bugungi kunda iqtisodiyotga blokcheyn texnologiyalarini tadbiq etishni bosh masala sifatida qo'ymoqda.⁴

Aynan blokcheyn texnologiyasining milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga joriy etish natijasida amalga oshirilayotgan barcha moliyaviy investitsion loyihalarning maqsadga muvofiqligi, asoslantirilganligi va rentabelligini tahlil qilish hamda baholash, ularning qiymatini oshirib ko'rsatish va boshqa suiiste'molchiliklar alomatlarini aniqlash bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligini kuchaytirishga xizmat qilgan bo'lar edi. "Raqamli ishonch" raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-sentabrdagi PQ-3927-sonli Qaroriga binoan "Raqamli ishonch" jamg'armasi tashkil etildi⁸.

³ Григорова, О. В. (2021). ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ФАКТОР, ОТРАЖАЮЩИЙ СОСТОЯНИЕ КРИМИНОГЕННОЙ ОБСТАНОВКИ В СФЕРЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ. In Экономическая безопасность личности, общества, государства: проблемы и пути обеспечения (pp. 325-329).

⁴ Шальнева, М. С. (2015). Управление финансами российских компаний в условиях теневых экономических процессов: налоговый аспект. Journal of new economy, (4 (60)), 52-59.

Jamg'arma raqamli iqtisodiyot va blokcheyn sohasidagi loyihalarni rivojlantirish va amalga oshirish uchun investitsiyalarni jamlaydi, blokcheyn sohasidagi kadrlar va startaplarni tayyorlash bo'yicha ta'lim tadbirlarini qo'llab-quvvatlaydi hamda kripto-aktivlar va blokcheyn sohasidagi chet el va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni tashkil etishga ko'maklashadi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirishning asosiy tamoyillari va moddiy ta'minot resurslari keltirilgan bo'lib, bular orasida inson kapitali, yangi biznes modellarning yaratilishi, turli darajadagi texnologik qurollanish kabi resurslar ahamiyati muhim hisoblanadi. Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida blokcheyn texnologiyasidan foydalanish muhim bosqich bo'lib hisoblanadi. Blokcheyn texnologiyasi bu bloklar yordamida amalga oshiriladigan tranzaksiyalar hisoblanib, bloklar va betlar ketma ketligidan iborat bo'lgan maxsus buxgalteriya daftari sifatida e'tirof etish mumkin. Mazkur maxsus daftarda har bir blokning tartib raqami va imzosi aks ettirilib boriladi.

Blokcheyn texnologiyasining yutuqlari sifatida bazaga kiritilgan ma'lumotlarni tizimga kirgan barcha foydalanuvchilarning faqat 100% roziligi ostida biron bir ma'lumotni o'zgartirish mumkin ekanligidadir. Infrastruktura provayderiga nisbatan ishonchning talab etilmasligi esa mazkur texnologiyaning ishlash mustaqilligini to'liq ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar.

1. Yashirin iqtisodiyot oqimining kengayib borishi davlatning iqtisodiy manfaatlariga ulkan zarar yetkazadi. Shu orqali u milliy infratuzilma va davlatning ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish salohiyat, aholi quyi qatlamlarining yashash sharoitlarini zaiflashtiradi. Norasmiy sektorning ta'siri tadbirkorlar

faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Chunki, u adolatli raqobat muhitini buzib, kompaniyalar o'rtasidagi raqobatbardoshlikni pasaytiradi.

2. Norasmiy bandlik sabab ijtimoiy badallarni to'lab bormaslik, mehnat shartnoma tuzmasdan ishchi yollash va mehnat qilish fuqarolarning keksalik chog'idagi ijtimoiy ta'minotiga putur yetkazadi. Norasmiy iqtisodiyotning keng tarqalishi jamiyatda jinoyatchilikni ham kuchaytiradi. Shu sababli, xufiyona iqtisodiyotga qarshi kurashishda barcha vositalardan, shu jumladan fiskal instrumentlardan foydalanish lozim.⁵

3. Mamlakatda norasmiy iqtisodiyot ko'lami ko'p jihatdan soliq tizimining takomillashganlik darajasiga bog'liq. Soliq mexanizmlari nomukammal va soliq "tirqish"lari mavjud sharoitda yashirin iqtisodiyot ko'lami kengayib boradi. Bu esa umumiy soliq yukining adolatsiz taqsimlanishi va intizomli soliq to'lovchilarni rasmiy faoliyat yuritishdan bezib, xufiyona iqtisodiyotga ko'chib o'tishga majbur qiladi.

XULOSA

Yashirin iqtisodiyot tushunish va hal qilish uchun keng ko'lamli yondashuvni talab qiladigan murakkab muammodir. Jismoniy shaxslar va korxonalarni norasmiy sektorga undaydigan turli omillarni, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va tizimli samarasizlikni o'rganib, manfaatdor tomonlar rasmiylashtirishga yordam beradigan maqsadli yechimlarni aniqlashlari mumkin.

Kengaytirilgan soliq tizimlari, qonunchilikka rioya qilishning yaxshi mexanizmlari va jamoatchilikni xabardor qilish tashabbuslari yashirin va rasmiy iqtisodiyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin. Oxir oqibat, yashirin iqtisodiyotning soliqqa bo'lgan ta'sirini kamaytirish davlat

⁵ Тебекин, А. В., & Егорова, А. А. (2019). Структуралистские факторы распространения "серой" теневой экономики. Журнал экономических исследований, 5(3), 69-81.

daromadlarini yaxshilash va davlat xizmatlarining barqarorligini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Hukumatlar, biznes va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar orqali shaffoflik va adolatni rag'batlantiradigan iqtisodiy muhitni yaratish mumkin. Yashirin iqtisodiyotning ildizlariga murojaat qilish orqali davlatlar hayotiy xizmatlarni moliyalashtirish, o'sishni rag'batlantirish va uzoq muddatda barcha fuqarolarga foyda keltiradigan adolatli jamiyatni rivojlantirish imkoniyatlarini oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Григорова, О. В. (2021). ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ФАКТОР, ОТРАЖАЮЩИЙ СОСТОЯНИЕ КРИМИНОГЕННОЙ ОБСТАНОВКИ В СФЕРЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ. In Экономическая безопасность личности, общества, государства: проблемы и пути обеспечения (pp. 325-329).

2. Шальнева, М. С. (2015). Управление финансами российских компаний в условиях теневых экономических процессов: налоговый аспект. Journal of new economy, (4 (60)), 52-59.

3. Тебекин, А. В., & Егорова, А. А. (2019). Структуралистские факторы распространения "серой" теневой экономики. Журнал экономических исследований, 5(3), 69-81.